

דוח נתונים – ילדי נע"ם ומשפחות מלוות

מסמך ראשוני

נובמבר 2019

תל אביב

תקציר

בשנה האחרונה, נחתם מיזם משותף בין משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים עם עמותת "ילדים בסיכוי" בתחום ילדי נע"ם ומשפחות מלוות. במסגרת מיזם זה הוחלט על עריכת איסוף נתונים מ-34 פנימיות ברחבי הארץ. הדוח מציג נתונים כמותיים ואיכותניים, כאשר החלק הכמותי מטרתו לאמוד ולהגדיר את התופעה והיקפה, ואילו החלק האיכותני נועד להרחיב את היריעה ולהציג את התפיסות והנרטיב הקיים בשטח באשר לתחום. במיפוי השתתפו פנימיות מכלל המגזרים קרי, יהודית חילונית, יהודית דתית-לאומית, חרדית וחברה ערבית. מטרת המדגם היא למפות את המאפיינים והצרכים הייחודיים בקרב אוכלוסיות אלו, תוך ניסיון להרהר על המצב הקיים בשטח, לשם בחינה מחודשת וחשיבה על דרכי פעולה חדשות ומתאמות. המיפויים נערכו במפגש אישי בפורום פנימייתי אשר נכחו בו ראש צוות טיפולי וצוות העובדים הסוציאליים. בכלל המפגשים נאספו נתונים בדרך של דו שיח, בין רפרנטית עמותת "ילדים בסיכוי" לבין צוות הפנימייה, אשר במהלכו נשאלו שאלות מובנות וכן נערך דיון אודות סוגיות שעלו. על הנתונים שנאספו נערך ניתוח סטטיסטי ואלו יוצגו בדוח זה.

ניתוח הנתונים הכמותיים העלה כמה ממצאים מעניינים: יש רק הבדלים מזעריים באחוז ילדי נע"ם בפנימיות של המגזרים השונים, אך יש הבדל משמעותי באחוז מקרב ילדי נע"ם שנמצאים בקשר עם משפחה מלווה. האחוז גבוה יחסית בפנימיות חילוניות ודתיות, ונמוך בפנימיות חרדיות וערביות. בפנימיות אלה חלק ניכר מהחניכים מוגדרים כלא מתאימים למשפחות מלוות, ונמצאו להם סידורים חלופיים. כמו כן בפנימיות פוסט-אשפוזיות אחוז הילדים שמסודרים במשפחות מלוות נמוך בהשוואה לפנימיות טיפוליות. משך האירוח הממוצע גם הוא שונה בין מגזרים ובין סוגי פנימיות – נמוך יחסית בפנימיות פוסט-אשפוזיות, בחרדיות, ובעיקר בערביות. בוסף נמצאו קשרים מובהקים בין היבטים שונים של התארגנות הפנימיה בנושא המשפחות המלוות – גישה חיובית של הצוות לנושא, נוהל סדור לטיפול במשפחות, דמות שמרכזת את הנושא וגישה אקטיבית לקשר עם המשפחות המלוות.

מסקנות דוח זה מצביעות על חשיבות הגדרה ברורה וסדורה של ילדי נע"ם, בניית מענים מותאמים ומודל עבודה כפועל יוצא מכך; מיצוב התחום בקרב חברות מיוחדות בהתאמת השירות אליהן, קרי החברה החרדית והערבית וכן בקרב פנימיות פוסט אשפוזיות. מסקנות אלו יהוו בסיס להבניית ועיצוב מודל עבודה והתמודדות בסוגיית ילדי נע"ם ומשפחות מלוות.

מבוא

ילדים בסיכון הינה תופעה חברתית, הדורשת טיפול רב ממדי וזוכה להתייחסות ברמה המחקרית, המדינית ובשדה הטיפולי. חלק מהמענים שניתנים לאוכלוסייה זו, הנם מענים של סידור חוץ בייתי בפנימיות וכפרי נוער, אשר מטרתם לתת מענה כוללני לצרכיו השונים של הילד, מתוך הבנה כי משפחתו של הילד אינה מסוגלת לתת מענה טוב דיו לצרכיו (ילדים בסיכוי, 2015א).

בקרב הילדים השוהים בהשמה חוץ-ביתית פנימייתית קיימת קבוצה של ילדים אשר אין להם בית לשוב אליו בסופי שבוע וחופשות. קבוצה זו מכונה ילדים נעדרי עוגן משפחתי (נע"ם) (דביר, וינר וקופרמינץ, 2010). הסיבות שבגינן ילדים אלו אינם יכולים לשוב הביתה הן מגוונות ומשתנות מילד לילד. כתוצאה מסיבות אלו, הפנימייה הופכת להיות הגורם הבלעדי האמון על הטיפול בילד, ובכלל זה על הדאגה לצרכיו. הימצאותם של ילדי נע"ם בתוך הפנימייה במהלך כל השנה וללא מענה ייחודי, היא סוגיה הדורשת התייחסות של הגורמים האמונים על סיוע לילדים השוהים בהשמה פנימייתית. על מנת להתמודד עם סוגיה זו, הוקמה בשנת 2014 קבוצת למידה, בהובלת עמותת "ילדים בסיכוי - המועצה לילד החוסה", השירות לילד ולנוער של משרד הרווחה והשירותים החברתיים וג'וינט ישראל-אשלים, ובהנחייה מקצועית של ד"ר מוריה לוי מחברת ROM Knowledgeware. מטרת הקבוצה הייתה לבנות תורה מקצועית לתחום ולהגדיר מיהו ילד נעם ולאפיין את פרופיל ילד נע"ם ואת צרכיו הייחודיים (ילדים בסיכוי, 2015ב). בדוח זה, ילד נע"ם הוגדר כמי שהתקיימו לגביו אחד משני התנאים הבאים:

1. ילד אשר התייתם מהוריו ו/או ילד שמקום הימצאם של הוריו אינו ידוע ו/או שאינם נמצאים בארץ ו/או מונה לו אפוטרופוס לגוף ולרכוש.
2. ילד שאינו יוצא באופן קבוע לחופשות לביתו או למי מבני משפחתו המורחבת. מדובר, בילד שהוריו מסיבות שונות (כגון חולי, התמכרות, מציאות חיים קשה וכו') אינם יכולים לדאוג לצרכיו של הילד באופן שוטף (אין זה אומר שהמשפחה בהכרח נעלמת לחלוטין, אך המינון שהיא נמצאת בחייו אינו מספק).

מחקרים שנערכו בתחום (זק, 2001; יגן, 2018; מילנר לנדסקינד, 2019) וידע מצטבר מתוך העבודה בשטח (ילדים בסיכוי, 2015ב), מצביעים על מאפיינים וקשיים ייחודיים מהם סובלים ילדי הנע"ם, הכוללים, היעדר דמות טיפולית קבועה, תחושת בדידות, התקשרות שאינה בטוחה וחווייה של העדר אמון וביטחון בסיסי בעולם, היעדר הפנמה של מודל הורי ומשפחתי מיטיב, דפוסי התנהגות קיצוניים.

למרבית ילדי נע"ם אין דמות של מבוגר קבוע השומר עמם על קשר ומגיע לבקרים בפנימייה כדרך קבע. מפני שאין להם דמות קבועה שמלווה אותם בחייהם, הם עלולים לחוות תחושת בדידות קיומית. ילדי נע"ם עלולים להתמודד עם חוויה מתמשכת שהם "לבד בעולם", מבלי שיש עורף עליו יוכלו להישען, באופן יציב ועקבי (דביר, וינר וקופרמינץ, 2010).

רבים מילדי נע"ם מתמודדים עם דפוסי התקשרות לא בטוחים (ילדים בסיכוי, 2015). טיב היחסים שנרקם עם הדמויות המטפלות בשנותיו הראשונות מופנם בנפשו של התינוק, ומשפיע על איכות היחסים הבינאישיים שהוא ירקום בהמשך חייו. ילדים שגדלו בסביבה הורית בלתי בטוחה ומטיבה, וחוו חוויות של נטישות ופרידות, מבלי שהתאפשרה להם חוויה של קשר בו חשו מוכלים ואהובים, יתקשו לייצר קשרים מטיבים בבגרותם ותישאר בנפשם חוויה של העדר אמון וביטחון בסיסי בעולם (סולברג, 1995). בקרב ילדי נע"ם, ניתן לראות פגיעה משמעותית ביכולת לייצר קשר המבוסס על אמון, וניתן לראות זאת כבסיס להתנהגויות רבות: ילדים הנמנעים לחלוטין מיצירת קשר; ילדים העסוקים בבחינת גבולות מתמדת; ילדים הצורכים קשר באופן מאסיבי ומייצרים תחושה של "בור ללא תחתית"; ילדים הנוטים לריצוי עד לכדי ביטול עצמי (ילדים בסיכוי, 2015).

בהמשך ישיר להיעדר קשר עם דמות מטפלת קבועה מתוך המערכת המשפחתית, לילדי נע"ם רבים חסרה הפנמה של מודל הורי ומשפחתי מיטיב. המשפחה היא המקום הראשוני בו מתגבשת תפיסת עולמו של הילד לגבי עצמו והסביבה (Bronfenbrenner, 1977, 1986). ילדי נע"ם גדלו במסגרות משפחתיות בלתי יציבות ובלתי בטוחות, דבר היצר בקרבם קושי להבין ולהפנים יחסים משפחתיים ודפוסי תקשורת מיטיבים ומקדמים (שוורץ-טיירי, שפירו ולוטן, בדפוס). בהעדר מודל חיקוי, היכולת לסגל דפוסים אלו בבגרות הינה מצומצמת עד לכדי בלתי מושגת.

רבים מקרב ילדים נע"ם מתמודדים עם חוויות תלישות וחרדת נטישה מוגברת תוך שחזור חוויות "הרס האובייקט". "הרס האובייקט" הוא מונח המשקף חוויה מתמשכת של חוסר רציפות וניתוקים בקשרים ראשוניים (סולברג, 2015), זאת לרבות מעברים בין מסגרות רבות ופרידות מדמויות משמעותיות, מהווה את נחלתם של ילדי נע"ם רבים. אלו מקשות על הילד להאמין ולתפוס כי קשר עם האחר יכול להיות מיטיב ויציב, דבר המייצר לעיתים תגובה הגנתית של "הרס האובייקט", במסגרתה ישנו ניסיון לחרב את היחסים. על כן, אין זה מפתיע כי בקרב חלק מילדי נע"ם נוכל לזהות סימפטומים התנהגותיים מאתגרים מאוד, כמו למשל, שימוש באלימות ותוקפנות, בריחות, גניבות, שימוש בחומרים מסכנים, חשיפה תדירה למצבי סיכון ועוד. ההתנהגויות אלו מייצרות התעסקות מרובה של הסביבה בילדים אלו, ונראה כי נובעות מתוך צורך הישרדותי שהופנם. יש מי שאפשר לזהות אצלם יצירת של דפוסים תועלתניים. הכוונה היא

לדפוסי קשר המושתתים על חומריות, יחסים של "תן וקח". הדבר נובע מחסכים חומריים משמעותיים, בעבר ובהווה, וכן מתוך הקושי והחרדה להכיר בכך שקשר יכול להיות שעון על מרכיבים רגשיים ולא חומריים (ילדים בסיכוי, 2015).

הבעיות הייחודיות עמן מתמודדים ילדי נע"ם בהשמה פנימייתית מחייבות פיתוח מענים מותאמים, המדגישים עקרונות של רציפות וקביעות בקשר (ילדים בסיכוי, 2015, א). נראה כי אם לילדים אלו, תזדמן "חוויה מתקנת" של קשר עקבי ורציף עם מבוגר משמעותי, יוכלו לשקם בהדרגה את אמונם בעולם המבוגרים ולחוות חוויה משפחתית מטיבה המייצרת עוגן משמעותי בחייהם. עפ"י תאוריית ההתקשרות, סגנון ההתקשרות של ילד עם העולם, מושפע ישירות מאופי ההתקשרות שסיגל הילד מול הוריו (Bowlby, 1969). על מנת שילד שחווה התקשרות לא בטוחה, יוכל ליצור התקשרות בטוחה עם דמויות משמעותיות אחרות בחייו, על דמויות אלו להיות יציבות, עקביות ורגישות לצרכיו הרגשיים והפיסיים. מתן מענה מסוג זה, במסגרת קשר משמעותי, יאפשר לילד לפתח תחושת ביטחון והגנה אשר יאפשרו התקשרות בטוחה (Howes, 1999). אחד המענים המשמעותיים הקיימים כיום לצורך בחוויה מתקנת זו, הוא אירוח ב"משפחה מלווה". משפחה מלווה היא משפחה המוכנה להכניס לחיקה את הילד באופן קבוע בזמנים של סופי שבוע, חגים וחופשות ארוכות. כמו כן, היא שומרת עמו על קשר קבוע ומגלה מעורבות בתחומי חייו השונים.

שיטה

הליך

במהלך החודשים ינואר עד יולי 2019 ביקר צוות תכנית משפחות מלוות, אשר כלל את מנהלת התוכנית ושתי נשות צוות נוספות מתוך התכנית ב-34 פנימיות. הפנימיות נבחרו מתוך רשימה של כלל הפנימיות אשר תחת שירות ילד ונוער, באופן המייצג את חלקם היחסי בקרב הפנימיות בארץ. הדגימה בוצעה באופן שכלל ייצוג לכל סוגי הפנימיות: טיפוליות ופוסט אשפוזיות, ולכל המגזרים: יהודי חילוני, יהודי דתי, יהודי חרדי וערבי. מכלל הפנימיות שהשתתפו, 14 שייכות לקהילה היהודית חילונית, שבע לקהילה היהודית דתית-לאומית, 10 לקהילה החרדית ושלוש לחברה הערבית.

הנתונים נאספו באמצעות קבוצות מיקוד שנערכו בכל אחת מהפנימיות שהסכימו להשתתף. במסגרת קבוצת המיקוד, נשאל נציגי הפנימייה לגבי התחומים באים (ראו נספח א): היקף ילדי נע"ם, מתוכם היקף המתאימים לליווי, הסיבה להיותם נע"ם, האם עשוי להתאים למשפחה מלווה או לשרות חלופי. נציין כי דרך זו נבחרה מתוך הבנה כי הגדרת ילד כילד נע"ם, הנה מורכבת ומצריכה חשיבה ושיח בנושא. ובנוסף נבדקו נושאים ברמת הפנימייה, כמו למשל,

ההתמודדות של הפנימייה עם מצבם של ילדי נע"ם כולל המענים המוצעים מלבד משפחות מלוות, יחס צוות הפנימייה לתופעה, הנהלים הקיימים בתחום הטיפול בילדי נע"ם והנהלים הקיימים בנוגע לקשר עם משפחות מלוות, מיהן הדמויות מתוך צוות הפנימייה אשר נמצאות בקשר עם המשפחות והילדים וכיו"ב.

הנתונים נאספו באופן הבא. בשלב ראשון, צוות התוכנית יצר קשר עם רכזת הצוות הטיפולי לשם קביעת קבוצת המיקוד. בשלב שני, הגיעה נציגה מצוות התוכנית למפגש אישי בפורום פנימייתי אשר בו נכחו ראש צוות טיפולי ונציגים מתוך צוות העובדים הסוציאליים. בסך הכול השתתפו 34 פנימיות. בקבוצת המיקוד השתתפו 177 חברי צוות (N=177).

אופן עיבוד וניתוח הנתונים בוצע באופן הבא. ראשית, מלל הדיון בקבוצת המיקוד סוכם לכדי תשובות לשאלות המופיעות בנספח א. הנתונים עובדו בשיטת ניתוח תוכן. לאחר מכן, דרג צוות התוכנית שערך את הבדיקה כל אחת מהתשובות ונתן להם ערך מספרי.

בהמשך לטקסטים שנאספו נבנה סולם שנע בין הקטגוריות 0-2. לפיו קודדו כול אחת מהשאלות לתוך קובץ שעליו בוצע עיבוד הנתונים. לגבי כל אחת מהתשובות לשאלות בוצע תרגום של הטקס איכותני למדד כמותני באופן הבא:

- המלל שעסק במשך זמן אירוח ממוצע של ילד במשפחה מלווה תורגם לסולם שנע בין 0- אירוח עד חצי שנה; 1- אירוח בין חצי שנה-שנה; 2- אירוח מעל שנה.
- המלל שעסק בקיום נוהל עבודה סדור בעבודה מול משפחות מלוות תורגם לסולם שנע בין 0- לא קיים נוהל עבודה סדור; 1- קיים נוהל עבודה חלקי; 2- קיים נוהל עבודה סדור בהתאם לנהלי העבודה של משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים ועמותת "ילדים בסיכוי".
- המלל שעסק בגישה של צוות הפנימייה כלפי העבודה עם משפחות מלוות תורגם לסולם של 0- גישה שברובה שלילית, תיאור העבודה עם המשפחות המלוות כקשה ובלתי מתגמלת, לא מאמינים שבאמת מדובר בדבר שיכול לסייע; 1- גישה מעורבת, מחד החזקה בתפיסה ששילוב במשפחה מלווה יכול לסייע ומאידך מייצר עומס עובדה רב וכן לעיתים לא עובד; 2- גישה שברובה חיובית- תפיסה ששילוב במשפחה מלווה יכול להיות משמעותי ביותר עבור ילד נע"ם ותפיסה כחלק בלתי נפרד מעבודת העו"ס בפנימייה.
- המלל שעסק בדמות המחזיקה את הקשר מול המשפחה המלווה תורגם לסולם שנע בין 0- אין דמות; 1- יש דמות אך היא נמצאת בקשר חלקי בלבד עם המשפחות; 2- יש דמות הנמצאת בקשר קבוע ויציב עם המשפחות.

- המלל שעסק באופי הקשר בין צוות הפנימייה למשפחה (באיזו מידה מדובר בקשר פאסיבי/אקטיבי) תורגם לסולם של 0- קשר פאסיבי, צוות הפנימייה לא יוצר קשר עם המשפחה, אלא נענה במידה והמשפחה יוצרת את הקשר; 1- חלקי, לעיתים צוות הפנימייה יוצר קשר ולעיתים נענה ליצירת הקשר מצד המשפחה; 2- יצירת קשר אקטיבי באופן שוטף ויציב מצד הפנימייה.
- המלל שעסק בדמות המרכזת את תחום המשפחות המלוות בפנימייה תורגם לסולם של 0- אין דמות כלל; 1- יש דמות, אך אין הגדרת תפקיד ברורה; 2- יש דמות עם הגדרת תפקיד ברורה הכוללת לרוב- מיון וגיוס משפחות מלוות, ליווי והדרכה של המשפחות, עריכת קבוצות הדרכה וערבי הוקרה למשפחות, שליחת שי וברכה לחג למשפחות וכו'.
- המלל שעסק במענים של הפנימייה לילדי נע"ם תורגם לסולם של 0- אין כלל מענים נוספים; 1- ישנם מענים חלקיים בלבד; 2- מענים מלאים הכוללים הישארות בפנימייה בזמני סופי שבוע וחופשות, אירוח נקודתי אצל אנשי צוות או משפחות ייעודיות.

נציין כי ההחלטה לגבי אופן תרגום הטקסט איכותני למדד כמותני נעשה בחשיבה משותפת של צוות משפחות מלוות בעמותת "ילדים בסיכוי".

ממצאים

עד כמה מייצגות 34 הפנימיות שנסקרו את כלל הפנימיות?

בלוחות 1 ו-1א מוצגת התפלגות הפנימיות במדגם, מבחינת מגזר, בהשוואה להתפלגות כלל הפנימיות שקשורות במשרד הרווחה. מבחינת מספר הפנימיות (לוח 1) הרכב המדגם דומה למדי להתפלגות כלל הפנימיות. מבחינת מספר הילדים בפנימיות (לוח 1א) קיים ייצוג יתר למגזר החרדי וייצוג חסר למגזר הערבי. דבר אשר יילקח בחשבון בהפקת מסקנות המיפוי. התוצאות מוצגות להלן.

לוח 1

כלל הפנימיות והמדגם, על פי מגזר

מגזר	מספר במדגם	אחוז במדגם	כלל הפנימיות ¹	אחוז מהכלל
חילוני	13	36%	45	43%

¹ המידע על כלל הפנימיות מרשימה שסופקה על ידי משרד הרווחה

13%	14	22%	8	דתי
27%	28	33%	12	חרדי
16%	17	8%	3	ערבי
99%	104	99%	36	סך הכול

לוח א1

ילדים בפנימיות, כלל האוכלוסייה והמדגם, על פי מגזר

מגזר	מספר במדגם	אחוז במדגם	אחוז באוכלוסייה ²
חילוני	880	44%	48.2%
דתי	338	16.9%	17.1%
חרדי	650	32.5%	18.5%
ערבי	134	6.7%	18.2%
סך הכל	2002	101%	102%

לוח 2 משווה את הפנימיות במדגם עם כלל הפנימיות ע"פ סוג האוכלוסייה. מרבית הילדים חוסים בפנימיות טיפוליות, וההבדלים בין המדגם לכלל הפנימיות זניחים.

לוח 2

כלל הפנימיות והמדגם, לפי סיווג אוכלוסייה.

סוג הפנימייה	מספר במדגם	אחוז במדגם	כלל פנימיות	אחוז מהכלל
שיקומית	1	3%	9	9%
טיפולית	23	66%	71	69%
טיפולית-פוסט	3	9%	5	5%
פוסט אשפוזית	8	23%	18	17%
סך הכל	35	100%	103	100%

ילדי נע"ם, משפחות מלוות ופתרונות חלופיים

20% מהילדים במדגם הוגדרו ע"י צוותי הטיפול בפנימיות כנעדרי עורף משפחתי (נע"ם). אנו מוצאים שונות ניכרת בין פנימיות בשיעור ילדי נע"ם בקרב כלל ילדי הפנימייה. בקצה הגבוה קריית צאנו עם 56% ונווה ויצו עם 48%, ובקצה הנמוך קדמה עם 2% וטוקאייר עם 4%. באשר

² המקור על כלל הפנימיות: המועצה לשלום הילד (2018). ילדים בישראל – שנתון סטטיסטי לשנת 2017, עמ' 100.

לשיעור ילדי נע"ם שיש להם משפחה מלווה, גם כאן הטווח גדול מאד, מ-89% בתלפיות ועד לאחוזים בודדים בכמה מהפנימיות הערביות. חלק מהשונות הרבה בין הפנימיות הולך לאיבוד כאשר משווים מגזרים או סוגי פנימיות, אך עדיין נותרים כמה הבדלים משמעותיים, כפי שנראה בלוחות 3 ו-4.

לוח 3

ילדי נע"ם ומשפחות מלוות לפי מגזר

סך הכל	ערבי	חרדי	דתי	חילוני	
2002	134	650	338	880	מספר ילדים בפנימיות
404	28	150	58	168	מספר ילדי נע"ם
20%	21%	23%	17%	19%	% ילדי נע"ם מקרב הילדים בפנימייה
193	2	65	38	88	מספר משפחות מלוות
176	3	56	28	89	מספר ילדים במש' מלוות
9%	2%	9%	8%	10%	% ילדים במש' מלוות מילדי הפנימיה
44%	11%	37%	48%	53%	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי נע"ם
123	17	56	10	40	מספר ילדים שלא מתאימים למש' מלווה
30%	61%	37%	17%	24%	% לא מתאימים מקרב ילדי נע"ם
110	8	55	12	35	מספר הילדים שיכולים ליהנות מקשר אחר
29%	29%	41%	26%	21%	% מילדי נע"ם שיכולים ליהנות מקשר אחר
32%	29%	25%	34%	23%	% מילדי הנע"ם שנמצאו מתאימים למשפחה מלווה וטרם שולבו

ההבדלים בין המגזרים בשיעור ילדי נע"ם בפנימיות (לוח 3) אינם גדולים. יש שיעור קצת יותר גבוה של ילדי נע"ם במגזר החרדי ובערבי. כמחצית מילדי נע"ם במגזרים החילוני והדתי מסודרים במשפחות מלוות, לעומת 39% במגזר החרדי ורק 11% במגזר הערבי. כתמונת ראי לנתון זה, 61% מילדי נע"ם במגזר הערבי הוגדרו כלא מתאימים למשפחה מלווה. כך גם 32% במגזר החרדי ורק 20-24% במגזרים הדתי והחילוני. שיעור הילדים שעשויים ליהנות מסוג קשר אחר גבוה יחסית במגזר החרדי, ונמוך בחילוני.

מהנתונים בלוח 4 עולה ששיעור ילדי נע"ם בפנימיות טיפוליות גבוה בהשוואה לפנימיות הפוסט אשפוזיות³, ורבים יותר מהם זוכים למשפחה מלווה. לעומת זאת רבים יותר מילדי נע"ם בפנימיות פוסט אשפוזיות הוגדרו כעשויים ליהנות מסוג אחר של קשר.

לוח 4

³ גרענו מהניתוח את 20 הילדים שנמצאים בפנימייה חינוכית-שיקומית.

ילדי נע"ם ומשפחות מלוות לפי סוג פנימייה

סך הכל	פוסט אשפוזי	טיפולי	
1982	692	1290	מספר ילדים בפנימיות
401	89	283	מספר ילדי נע"ם
20%	15%	23%	% ילדי נע"ם מקרב הילדים בפנימיות
192	41	151	מספר משפחות מלוות
175	36	139	מספר ילדים במש' מלוות
9%	5%	11%	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי הפנימיה
44%	36%	46%	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי נע"ם
121	33	88	מספר ילדים שלא מתאימים למש' מלווה
30%	33%	29%	% לא מתאימים מקרב ילדי נע"ם
108	31	77	מספר שיכולים ליהנות מקשר אחר
29%	35%	27%	% יכולים ליהנות מקשר אחר מקרב נע"ם

בלוחות 5 ו-6 מוצג משך אירוח ממוצע של ילד במשפחה מלווה לפי מגזר וסוג הפנימייה (טיפולי לעומת פוסט אשפוזי). משך האירוח שונה מפנימייה לפנימייה. יש כאלה שמדווחות על קשרים ארוכי טווח, ואחרות מדווחות שקשר לא נמשך יותר מאשר מספר חודשים. כמחצית מהמשפחות המלוות מארחות את הילד מעל שנה. שיעורן של אלה גבוה בפנימיות טיפוליות בהשוואה לפנימיות פוסט אשפוזיות. כמו כן שיעור משך זמן אירוח מעל שנה גבוה בפנימיות חילוניות ונמוך בחרדיות. בפנימיות ערביות ממוצע האירוח של המשפחות המלוות הוא נמוך מאד, פחות משישה חודשים. נחוץ לזכור עם זאת שהמשתנה "משך האירוח", שאמור לשקף את יציבות הקשר בין הילד למשפחה המלווה, מושפע גם ממגמת גידול או קיטון במספר המשפחות המלוות. אם משפחות רבות הצטרפו רק לאחרונה לתוכנית, משך האירוח הממוצע יהיה לכאורה קצר יותר.

לוח 5
משך אירוח ממוצע על פי סוג פנימייה

מספר ילדים בפנימיות	מספר ילדי נע"ם	% ילדי נע"ם מקרב הילדים בפנימיות	מספר משפחות מלוות	מספר ילדים במש' מלוות	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי הפנימיה	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי נע"ם	מספר ילדים שלא מתאימים למש' מלווה	% לא מתאימים מקרב ילדי נע"ם	מספר שיכולים ליהנות מקשר אחר	% יכולים ליהנות מקשר אחר מקרב נע"ם
1982	401	20%	192	175	9%	44%	121	30%	108	29%
692	89	15%	41	36	5%	36%	33	33%	31	35%
1290	283	23%	151	139	11%	46%	88	29%	77	27%

לוח 6

משך אירוח ממוצע על פי מגזר

מספר ילדים בפנימיות	מספר ילדי נע"ם	% ילדי נע"ם מקרב הילדים בפנימיות	מספר משפחות מלוות	מספר ילדים במש' מלוות	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי הפנימיה	% ילדים במש' מלוות מקרב ילדי נע"ם	מספר ילדים שלא מתאימים למש' מלווה	% לא מתאימים מקרב ילדי נע"ם	מספר שיכולים ליהנות מקשר אחר	% יכולים ליהנות מקשר אחר מקרב נע"ם
1982	401	20%	192	175	9%	44%	121	30%	108	29%
692	89	15%	41	36	5%	36%	33	33%	31	35%
1290	283	23%	151	139	11%	46%	88	29%	77	27%

50%	17%	33%	דתי
71%	21%	7%	חילוני
20%	30%	50%	חרדי
0%	0%	100%	ערבי
45%	21%	33%	סך הכל

לוח 7 מציג את הקשר בין מאפיינים שונים של התנהלות הפנימייה בנושא המשפחות המלוות לבין אחוז הילדים, מקרב ילדי נע"מ, שנהנים משרות זה. אנו רואים שככל שבפנימייה יש אדם שמרכז את הנושא, ככל שיש נוהל סדור לטיפול במשפחות המלוות, וככל שהטיפול בהן יותר אקטיבי, עולה אחוז ילדי נע"מ שמסודרים במשפחה מלווה. אנו רואים גם קשר חיובי בין משך האירוח לבין אחוז הילדים שמסודרים במשפחה מלווה. כצפוי אנו מוצאים קשר שלילי בין אחוז הילדים שמסודרים במשפחה מלווה לבין הצעת מענים חילופיים לילדי נע"מ.

לוח 7: הקשר בין אחוז ילדי נע"מ שיש להם משפחה מלווה למאפייני התוכנית במישור הפנימיה

סך הכל	2 (12 חודשים ומעלה)	1 (6-12 חודשים)	0 (0-6 חודשים)	משך זמן אירוח ממוצע
43%	62%	25%	24%	אחוז ילדי נע"מ שיש להם משפחה מלווה
סך הכל	2 (כך)	1 (חלקי)	0 (לא)	האם קיים נוהל עבודה סדור
42%	58%	35%	23%	אחוז ילדי נע"מ שיש להם משפחה מלווה
סך הכל	2 - חיובי	1 - חלקי	0 - שלילי	הגישה של צוות הפנימייה כלפי משפחות מלוות
42%	61%	34%	27%	אחוז ילדי נע"מ שיש להם משפחה מלווה
סך הכל	2 - כן	1 - חלקי	0 - לא	האם ישנה דמות המחזיקה את הקשר מול המשפחה
44%	41%	51%	8%	אחוז ילדי נע"מ שיש להם משפחה מלווה
Grand Total	2 אקטיבי	1 חלקי	0 פאסיבי	האם הקשר הוא פאסיבי/ אקטיבי

44%	53%	40%	24%	אחוז ילדי נע"ם שיש להם משפחה מלווה
Grand Total	-1 כן	1-חלקי	-0 לא	האם יש דמות המרכזת את תחום המשפחות המלוות
43%	54%	39%	31%	אחוז ילדי נע"ם שיש להם משפחה מלווה
Grand Total	2-כן	1-חלקי	0-לא	מענים שהפנימייה מציעה לילדי נע"ם אשר אינם משולבים במשפחה מלווה?
42%	40%	12%	80%	אחוז ילדי נע"ם שיש להם משפחה מלווה

בלוח 8 מוצגים קשרים בין מאפייני התנהלות הפנימיות בנושא המשפחות המלוות. מהלוח עולה שיש קשר הדוק, ומובהק סטטיסטית, בין המאפיינים השונים שנבדקו בסקר זה. בפנימיות שבהן יש דמות שמרכזת את נושא המשפחות המלוות אנו מוצאים גישה חיובית יותר של הצוות, נוהל סדור לעבודה עם המשפחות, והתנהלות אקטיבית מולן. המאפיין היחיד שהקשר שלו עם המאפיינים האחרים חיובי אך לא תמיד מובהק סטטיסטית הוא דמות שמרכזת את הנושא עם המשפחה. אנו רואים גם קשר חיובי מובהק בין כל המאפיינים, למעט דמות שמחזיקה את הקשר מול המשפחה, לבין משך האירוח.

לוח 8. מתאמי פירסון בין מאפיינים שונים של התנהלות הפנימייה בנושא המשפחות המלוות

לוח 8:

קשר פסיבי או אקטיבי	דמות מחזיקה	גישת הצוות	נוהל סדור	משך אירוח	
				**0.523	נוהל עבודה סדור
			**0.563	*0.385	גישת הצוות לנושא
		0.327	0.224	0.024	דמות מחזיקה קשר משפחה
	**0.527	**0.575	**0.619	**0.595	קשר פסיבי או אקטיבי
**0.590	*0.365	**0.495	**0.614	*0.352	מרכזת/לנושא משפחות מלוות

** קורלציה מובהקת ברמה 0.01. * קורלציה מובהקת ברמה 0.05.

דיון ומסקנות

המיפוי הנוכחי ביקש לבחון את תחום ילדי הנע"ם והמשפחות המלוות בפנימיות השייכות לשירות ילד ונוער של משרד הרווחה. מעיון בספרות המקצועית וההיכרות מהשטח בנושא, עולה כי ילדים נעדרי עורף משפחתי מצויים במצב רגשי ומשפחתי מורכב, תוך התמודדות עם חוויות בדידות ותלישות העשויה להיות בעלת השלכות הרסניות על תחומים שונים בחייו של הילד בהווה ובעתיד, זאת יותר מאשר ילדים בעלי עורף משפחתי. לפיכך ישנה חשיבות רבה להעניק מענים מותאמים דווקא לאוכלוסייה רגישה זו. עולה כי על המענים להינתן בראיה רחבה, סדורה ושוויונית לכל ילד נע"ם. מתן מענים לאוכלוסייה רגישה זו תעגן אחריות חברתית וציבורית לילדי הנע"ם ובכך יש בידה להטיב עם מצבם בטווח הקצר והרחוק כאחד.

בפתחו של חלק זה, נציין שהנתונים נאספו בדרך של שיח ולא במילוי שאלון מובנה, וכל פנימייה שמה דגש והרחבה על סעיפים שונים, וכך נוצרה שונות מסוימת בחומר שנאסף. עם זאת, העובדה שהנתונים נאספו בהתאם לפורמט מובנה, באותה השיטה ועל ידי רפרנטיות של ילדי בסיכוי המחזיקות בתפיסה קוהרנטית של התחום, אפשרה להסיק מסקנות באופן המייצג את הנעשה בשטח.

לנוכח הממצאים המוצגים לעיל, להלן מסקנות והמלצות להמשך:

1. הגדרת ילד נע"ם

מתוך העולה מן השטח נראה כי הגדרת ילד נע"ם כיום הינה מעורפלת ונתונה לפרשנות סובייקטיבית של הצוות בפנימייה. עובדה זו מקשה על אומדן התופעה ועלולה להביא לכדי ייצוג יתר או תת ייצוג של ילדי נע"ם בפנימיות השונות, בהתאם לשונות בהבנת ההגדרה בין פנימייה לפנימייה. כנגזרת מכך ישנו קושי להגדיר את המענים ואת התופעה בכלל. עולה צורך בהגדרה מפורטת וברורה יותר אשר תאפשר את הסדרת מעמדם של ילדי הנע"ם ברמה המשפטית ותעגן קריטריונים ברורים לצורך הגדרת ילד כילד נע"ם.

2. תפיסת צוות הפנימייה בתחום משפחות מלוות וקיומה של דמות המחזיקה את התחום

ממצאי המיפוי מעלים, כי קיים קשר סטטיסטי בין עמדות הצוות הטיפולי כלפי תחום משפחות מלוות לבין מספר המשפחות המלוות בפועל. עמדה חיובית לתחום המשפחות המלוות, כוללת

הכרה במשמעותן של המשפחות המלוות בהיותן בעלות ערך להטיב עם מצבם של ילדי הנע"ם, חיבור רגשי לנושא ואמונה כי זהו חלק בלתי נפרד מתפקיד עו"ס פנימייה.

קשר סטטיסטי נוסף שנמצא, הוא כי בפנימיות שבהן קיימת דמות אשר מרכזת את תחום המשפחות מלוות, ישנו מספר גבוה יותר של משפחות מלוות.

כיוון שלא מדובר בקשרים סיבתיים לא ניתן להניח בהכרח שהאחד מוביל לשני. עם זאת, ניתן לשער מתוך השיח וההתרשמות שלנו מהפנימיות, שקיומן של עמדות חיוביות כלפי משפחות מלוות וכן הקצאת דמות המחזיקה את התחום בפנימייה, באופן מקצועי ופעיל, מביאה לכדי גידול במספרם של המשפחות המלוות בפנימייה.

יש לציין כי בהתייחסות למשך זמן אירוח במשפחה מלווה, נמצא קשר משולש בין הנ"ל לבין עמדות חיוביות שמחזיק צוות הפנימייה וקיומה של דמות המרכזת את התחום. נראה כי בפנימיות שבהן ישנן עמדות חיוביות וכן דמות פעילה המחזיקה את הקשר, משך הליווי הינו ארוך ויציב (למעלה משנה). גם במקרה זה, לא מדובר בהכרח בקשר סיבתי, אך ניתן להניח כי קיומן של דמות המרכזת את התחום וכן קיומן של עמדות חיוביות בפנימייה, מסייעת למשפחות המלוות לעבור את הקשיים והאתגרים העוברים בדרך.

3. שימוש חלקי במענה של משפחה מלווה מצד צוותי הטיפול בפנימיות

מתוך חניכי הנע"ם אשר נמצאו ע"י צוותי הפנימיות כמתאימים ליציאה למשפחה מלווה, כ-32% טרם שולבו במשפחה מלווה. מתוך השיחות שנערכו עם צוותי הפנימיות ניתן להציע מספר השערות לכך: האחת, בתחום משפחות מלוות צוות העו"סיות נדרש להשתמש הן במיומנויות של מיון ואבחון משפחתי והן במיומנויות של הדרכת הורים. מיומנויות אלו אינן מהוות עיסוק ליבה של עו"ס פנימייה, ולכן אינן בהכרח זמינות עבורה. כך נוצרת בקרב עו"סיות רבות תחושה שאין בידיהן כלים על מנת להעניק ליווי מקצועי ומועיל עבור המשפחות. בהקשר זה, נציין כי הפידבק המגיע מהמשפחות תואם לתחושתן.

דבר זה מקשה ואף מהווה לא פעם מכשול משמעותי בהחלטה להתחיל את התהליך עם המשפחות המלוות. ליווי אפקטיבי של משפחה מלווה מצריך השקעת משאבים רבים מצד העו"ס הכוללים: מציאת משפחה מתאימה, עריכת תהליכים מקדימים עם הילד להכנתו ליציאה למשפחה וכן לאורך הקשר, החזקת הקשר עם המשפחה המלווה ומתן ליווי והדרכה באופן שוטף. עו"סיות מדווחות כי מכלול זה מייצר עומס רב ומקשה עליהן להתפנות לכך באופן הנדרש: "כל הזמן יש עניינים שמצריכים התערבות שלנו כעו"סיות, לפעמים זה משהו קטן ולפעמים יותר גדול, אני לא מרגישה שאני מצליחה לתפוס הכול. מרגיש לי שהמשפחות מתאכזבות מאתנו, שזה לא מה שהם ציפו". יתר על כן, בשיחות באה לידי ביטוי תחושת חוסר נגישות סביב השימוש במאגר

ותחושה כי נאלצות "לבזבז" זמן רב עד שמוצאות משפחה המתאימה במאפייניה לצרכי ילד הנע"ם.

התייחסות לאוכלוסיות מיוחדות

חברה ערבית

מהנתונים עולה כי בקרב פנימיות בחברה הערבית ישנו אחוז גבוה של ילדי נע"ם שאינם מתאימים ליציאה למשפחה מלווה, זאת בהתאם להגדרת הצוות הטיפולי בפנימייה (61%). בפילוח נתוני ילדי הנע"ם שנאספו במיפוי, נתון זה גבוה משמעותית מהממוצע של כלל הפנימיות העומד על כ- 30%. בנוסף, מתוך ילדי הנע"ם המתאימים ליציאה למשפחה מלווה, רק 11% מושמים בפועל במשפחות מלוות. נתון זה מעלה בפנינו שאלה בדבר התאמת המענה של משפחה מלווה בחברה הערבית והצורך בפיתוח מענים ייחודיים.

מתוך השיח עם צוותי הפנימיות, עולה כי הסיבות העיקריות לאי שילובם של חניכי הנע"ם במסגרת משפחה מלווה הינם: מאפיינים התנהגותיים ורגשיים קיצוניים במיוחד של ילדי הנע"ם בחברה הערבית; התרבות הערבית נשענת על ערכים מסורתיים, הרואים במשפחה כערך עליון. אי לכך, הצמדה של משפחה מלווה עבור ילדים מהחברה הערבית, יש בידה לערער על ערכים מסורתיים אלו, וכן עלול לייצר קונפליקט נאמנות משמעותי מצד הילד. בהקשר זה, עלה כי קיים סיכוי טוב יותר לשילוב של ילד הנע"ם בקרב בני משפחתו המורחבת מאשר בקרב משפחות חוץ. בני המשפחה המורחבת מהווים דמויות משמעותיות ודומיננטיות מאוד בקרב המשפחות השונות ולרוב הם מתגוררים בשכונות לבני המשפחה הביולוגית ומבלים עימם יחד את סופי השבוע והחופשות; בחברה הערבית, פעמים רבות, ישנה הוצאה למסגרת חוץ ביתית של מספר אחים יחדיו (כאשר הרכב נפוץ הוא של שניים/ שלושה אחים ומעלה). על פי רוב, אלו, מושמים יחד באותה מסגרת. כך, כאשר יש צורך למצוא משפחה מלווה לילדים אלו, עולה צורך מהפנימייה להוצאה משותפת של כלל ילדי המשפחה לאותה משפחה מלווה. נתון זה מקשה מאוד על מציאת משפחה מלווה, שכן שילוב הילדים יחדיו במסגרת משפחה מלווה על פי רוב אינו מתאפשר. כמו כן, השונות הרבה במצבם הרגשי של כל אחד מהאחים, מקשה עוד יותר על שילובם יחד לאור מסוגלות שונה להתמודדות; עולה מן השיח בשטח כי בתוך החברה הערבית, ישנו פלח אוכלוסייה אשר אף קשה יותר למצוא עבורם משפחה מלווה ואלו הם ילדים ממזרח ירושלים. על פי העולה מהשטח, ישנו קושי רב יותר באיתור משפחות מהחברה הערבית מאזור זה, שכן על פי רוב, אלו משפחות המצויות במצב סוציאקונומי ירוד בפני עצמן; בחברה הערבית ישנו מנעד רחב של קבוצות אוכלוסייה שונות מבחינה תרבותית. כך, אנו עדים לכך שבעת

המחשבה על השמת ילד נע"ם במשפחה מלווה מהחברה הערבית, ישנו צורך למצוא משפחה שהינה בעלת מאפיינים תרבותיים הדומים למשפחת המוצא ואין די במציאת משפחה מלווה שהינה מהחברה הערבית באופן כללי; עוד עלה במיפוי כי מענה של משפחה מלווה אינו מענה המוכר בחברה הערבית והדבר משפיע הן על גיוס משפחות מלוות מתאימות והן על יכולת משפחת המוצא להתיר ולהסכים להשמת ילדם במשפחה כזו.

נתון נוסף הוא כי מרבית הקשרים עם המשפחות המלוות הקיימות מאופיינים בקשרים קצרי מועד (עד חצי שנה). מתוך השיח עם הצוותים, עולה כי הקשרים הינם קצרי מועד לאור קשיים משמעותיים שעולים במסגרת הליווי. עוד עולה, כי לרוב אין נוהל עבודה סדור המוכר לצוותי הפנימיות בכל הנוגע לתחום משפחות מלוות, החל משלב ההשמה ועד לתהליך הליווי. פער משמעותי זה בידע המקצועי של צוותי הפנימייה מקשה על שימור מעגל המשפחות, גם כאשר נמצאה משפחה מלווה לילד. אי לכך, עולה כי ישנו צורך מהותי בהתמקצעות צוות הפנימייה בתחום, תוך מתן דגש להכשרה הנוגעת יותר בתחום המשפחות המלוות מתוך המשפחה המורחבת של הילד.

החברה החרדית

מתוך הניתוח הסטטיסטי, לא עולה שוני משמעותי, באי אלו מהנתונים, בין פנימיות חרדיות לפנימיות חילוניות או דתיות. עם זאת, מתוך המפגש והשיח עם הצוותים בשטח, עולות מספר נקודות משמעותיות הדורשות התייחסות, בהקשר לחברה החרדית. האחת, נראה כי מרבית הפנימיות החרדיות פיתחו נהלי עבודה פנימיים. נהלים אלו, בחלקם דומים לנוהל העבודה שפותח ע"י עמותת ילדים בסיכוי ומשרד הרווחה, ובחלקם שונים. כמו כן, גם בין הפנימיות החרדיות השונות, נבנה נוהל עבודה שאינו זהה בין האחת לשנייה. לאור הסדרת התחום, עולה צורך ביצירת נוהל סדור ואחיד, כפי שמוסדר בכלל הפנימיות הארץ.

שנית, החברה החרדית היא חברה המאופיינת בזרמים שונים בתוכה וכן כתברה החרדה למאפייניה, לזיקתה ולאורח חייה הבלדני, זאת במטרה לשמר עצמה מפני חדירת ערכים שאינם מקובלים עליה. אי לכך, ישנו חסם משמעותי בהשמה של ילד מהחברה החרדית במשפחה מלווה, מתוך חשש כי המשפחה המלווה עלולה להיות שונה בזיקתה לדת ולערכי החברה, ובכך חלילה להוביל להתרחקות הילד מעולם הערכים ומהדת כפי שמשפחת המוצא רואה אותם. שלישית, כחלק מגיל ההתבגרות וחיפוש אחר זהות האופייני לשלב התפתחותי זה, ישנם ילדים אשר בוחנים את זיקתם לדת, כפי שגדלו בה, ומבקשים להתנסות בדרך חיים השונה מזו של משפחת המוצא ושל הקהילה ככלל. בחינה זו מצד הנערים באה לידי ביטוי באופנים שונים כגון בקוד

הלבוש המשתנה מ"שחור לבן", בשפה המדוברת, בחשיפה לטכנולוגיה ולטלפונים שאינם "כשרים" באופן שאינו תואם לחברה ועוד.

בעת שצוות הפנימייה תר אחר משפחה מלווה לנער, עליו מחד להיצמד למאפיינים הספציפיים של משפחתו, אורח החיים החרדי והסגנון האופייני להם (ליטאי, חסידי וכו'). אך מנגד, התרחקות הנער מערכי החברה, מקשה על שילובם בפועל בתוך משפחות מלוות מתוך חשש כי הכנסתם לביתם עלולה לחשוף את ילדיהם הביולוגיים להתנהגויות שאינן תואמות את אורח חייהם. רביעית, בחברה החרדית ככלל, הוצאת ילד למסגרת חוץ ביתית, שאינה למטרת התחזקות בדת, אינה דבר של מה בכך. כך אנו רואים כי עד לרגע שבו ילד מהחברה החרדית מוצא לפנימייה, ישנו מעבר רב בין מסגרות שונות בתוך הקהילה. הוצאת ילד למסגרת פנימייתית, מהווה חשש ובושה למשפחת המוצא. על רקע זה, כניסתו של ילד מהחברה החרדית למשפחה מלווה, עלול להוות עבור משפחת המוצא כאות קלון, ולכן יש קושי של המשפחה לשתף פעולה ולתת הסכמתה לשילוב הילד במשפחה מלווה. גם כאשר הילד משתלב במשפחה, לא פעם הדבר מעמיד את הילד בקונפליקט נאמנות קשה במיוחד ומותיר אותו בתחושת בדידות גדולה. חמישית, במיפוי אוכלוסיית ילדי הנע"ם בפנימיות החרדיות, עולה כי ישנו קושי משמעותי במציאת משפחות מלוות לחניכים אשר מתמודדים עם קשיים נפשיים ורגשיים משמעותיים וכן חניכים שעברו פגיעות מיניות.

המשמעות הגלומה בכלל הנקודות המוצגות לעיל, היא כי יש צורך בעריכת הליך מותאם בחברה החרדית, הן בגיוס המשפחות והן בתהליך המיון והאבחון הנדרש.

התייחסות לשוני בין פנימיות טיפוליות לפוסט אשפוזיות

ישנם מספר נתונים משמעותיים שעלו מתוך המיפוי באשר לתחום ילדי הנע"ם והמשפחות המלוות בתוך הפנימיות הפוסט אשפוזיות.

ראשית, בעת איתור ומיפוי ילדי הנע"ם בפנימיות הפוסט אשפוזיות, עולה כי הצוותים מגדירים אחוז נמוך יותר של ילדי נע"ם לעומת אלו בפנימיות הטיפוליות (15% לעומת 23% בהתאמה).

שנית, לאור מאפיינים רגשיים ונפשיים של ילדים בפנימיות פוסט אשפוזיות, כ-33% מילדי הנע"ם שאותרו בפנימיות אלו, אינם מתאימים ליציאה למשפחה מלווה. לצד זאת עולה כי רובם המוחלט יוכלו להיתרם מקשר עם מבוגר משמעותי בדמות חונך. כך בהתאמה, אחוז הילדים אשר משולבים במשפחות מלוות מקרב ילדי נע"ם נמוך בפנימיות פוסט אשפוזיות לעומת טיפוליות (36% לעומת 46% בהתאמה). ניתן לשער כי לאור מאפיינים יחודיים אלו ולאור הסטיגמה באשר לאוכלוסייה הנ"ל, גם לפלח ילדי הנע"ם אשר מתאימים למענה משפחה מלווה,

קיים קושי גדול יותר למציאת משפחות מלוות. מתוך השיח עם צוותי הפנימיות, ניתן לשער כי עובדה זו מביאה לכך שתחום זה אינו מהווה נושא ליבה ואינו שגור בשיח הפנימייתי והגורמים הטיפוליים לא מכירים לעומק את התחום, לכך שבפועל ישנו אחוז נמוך יותר של ילדי נע"ם. השערה נוספת היא כי בפנימיות פוסט אשפוזיות המרכיב העיקרי להוצאה החוץ ביתית הינו על רקע חולי נפשי אישי של הילד אשר משפחתו מתקשה להעניק לו את המענים להם הוא זקוק. זאת בניגוד לפנימיות טיפוליות שהמרכיב המשפחתי והרקע במשפחת המוצא, הוא זה אשר לא פעם מהווה את המניע המרכזי להוצאה החוץ ביתית. בכך בעצם, לילדים בפנימיות פוסט אשפוזיות ישנו סיכוי רב יותר לכך שישנו עורף משפחתי אליו יכולים לצאת בזמני חופשות. שלישית, ישנו צורך במענים הדרכתיים משמעותיים יותר עבור הצוות שמלווה את המשפחות המלוות בפנימיות פוסט אשפוזיות, משום שאתגר הליווי לעיתים שונה ומורכב יותר במאפייניו לאור מורכבותו הרגשית והנפשית של ילד הנע"ם.

רביעית, גם במקרה זה, לאור העדר התאמה לשילוב במשפחה מלווה, של חלק ארי מבין ילדי הנע"ם בפנימיות הפוסט אשפוזיות, יש צורך למצוא מענה חליפי לילדים אלו, בדמות של מבוגר משמעותי, חיצוני לפנימייה, ובעל יכולות להתמודד ולהכיל את המורכבות הרגשית- נפשית של ילד הנע"ם.

פיתוח מענים נוספים לילדי נע"ם

כאמור, עריכת המיפוי חידדה את הבנה כי ישנו פלח משמעותי מתוך ילדי הנע"ם, כ-30%, אשר אינו יכול להסתייע במענה של משפחה מלווה, מטעמים כאלו ואחרים. מן המיפוי שנערך, עולה כי הפתרונות המצויים בידי הפנימיות למצב מורכב זה משתנה מפנימייה לפנימייה. מרבית הפנימיות פיתחו מענים פנימיים למצב ע"י יצירת "קבוצת חופש", אירוח נקודתי אצל אנשי צוות או שילוב נקודתי במשפחות בקהילה בזמנים של סופי שבוע וחגים. מענים אלו חשובים מאין כמוהם, שכן אלו נותנים מענה קונקרטי לבעיית היציאה בשבתות וחופשות כאשר אין למספר מסוים של ילדים לאן ללכת. אך נראה כי תכניות אלו, הנותנות מענה קונקרטי, אינן מספקות במלואן את צרכיו הרגשיים של הילד. כפי שעולה מסקירת הספרות, המענה לצורך הרגשי של ילד נע"ם ככלל צריך להיות כזה אשר מייצג קשר עקבי ורציף עם מבוגר משמעותי. בקשר מסוג זה, יש בכדי לסייע לשיקומו הנפשי והרגשי של ילד הנע"ם. עוד עולה כי על דמות זו להיות נפרדת וחיצונית מצוות הפנימייה, בכדי לאפשר המשכיות גם לאחר סיום השהות בפנימייה. אי לכך, עולה ההבנה כי מרבית מחניכים אלו, אשר אינם יכולים להסתייע במענה של משפחה מלווה, יוכלו להיתרם מקשר ארוך טווח של חונך מלווה. בהתאם לזאת, יש לפתח מודל עבודה ייעודי וייחודי לחניכי נע"ם בדמות חונך מלווה.

בנוסף, עולה צורך משמעותי מהשטח, להתבונן על כלל היבטיי חייו של ילד נע"ם ולמצוא פתרונות רוחביים המעגנים, למתן מענה בתחומי חייו השונים. קרי, הסדרת חוק ילדי נע"ם מול ביטוח לאומי לשם מיצוי זכויות של הילד; חיזוק הקשר המשפחתי ככל הניתן; בדיקת צורך במינוי אפוטרופוס; מענים כלכליים קבועים כגון: דמי כיס מוגדלים, תקציב ביגוד, תקציב לרכישת מוצרי הגיינה ועוד.

רשימת מקורות

- דביר, א., וינר, א. וקופרמינץ, ח. (2010). התמודדות עם חוויית בדידות קיומית בקרב ילדים בפנימיות ללא עורף משפחתי. *מפגש*, 32, 87-110.
- זק, ש. (2001). מידת התרומה של המשפחות המארחות לתפקודם הרגשי והחברתי של ילדים בפנימייה על פי תפיסת המדריכים. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך בעבודה סוציאלית". אוניברסיטה העברית ירושלים.
- יגן, ה. (2018). תפיסת משפחות מלוות לילדים נעדרי עורף משפחתי בפנימיות את תפקידן. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך בעבודה סוציאלית". אוניברסיטת חיפה. הפקולטה למדעי הרווחה ובריאות. בית הספר לעבודה סוציאלית.
- ילדים בסיכוי (2015א)⁴. *משפחות מלוות לילדים חסרי עורף משפחתי בפנימיות - מודל עבודה, אתגרים והמלצות*. תל אביב: ילדים בסיכוי המועצה לילד החוסה.
- ילדים בסיכוי (2015ב)⁵. *תורה מקצועית – תפיסות, דרכי פעולה וכלים לקידום ילדי פנימיות נעדרי עוגן משפחתי (ילדי נעם)*. תל אביב: ילדים בסיכוי המועצה לילד החוסה.
- מילנר לנדסקינד, ק. (2019). חווייתם של הורים מלווים לילדים ובני נוער נעדרי עורף משפחתי הגדלים בפנימיות: תפיסת התפקיד, אתגרים, דרכי התמודדות וצרכים. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך בעבודה סוציאלית". אוניברסיטה העברית ירושלים.
- סולברג, ש. (1995). *פסיכולוגיה של הילד והמתבגר מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית*. הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- שוורץ-טיירי, ט.מ., שפירו, ש. ולוטן, ה. (בדפוס). הערכת הגוף לאפוטרופסות של "ילדים בסיכוי" – המועצה לילד החוסה עבור ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית. תל אביב: ילדים בסיכוי – המועצה לילד החוסה.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*. New- York: Basic Books.

Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication and internal working models. In J., D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development*. (PP. 1061-1100) New-York: Wiley.

⁴ בשיתוף עם משרד הרווחה והשירותים החברתיים, ד"ר מוריה לוי, ROM Knowledgeware וגויינט אשלים.

⁵ בשיתוף עם משרד הרווחה והשירותים החברתיים, ד"ר מוריה לוי, ROM Knowledgeware וגויינט אשלים.

Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development.

The American Psychologist, 32, 513-531.

Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human

development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-746.

Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In

J. Cassidy, & R., P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment*. (pp. 671-687).

New- York: The Guilford Press.

נספח 1

הסוגיות שנדנו בקבוצות שנערכו עם צוות הפנימייה וסוגי הנתונים שהועברו במסגרתן

- נתונים כללים (שם הפנימייה, אופי הפנימייה, סוג פנימייה, מספר חניכים, טווח גילאים)
- מספר ילדי נע"ם (תוך חלוקה ל- נע"ם מובהק (הורים נפטרו מיקומם אינו ידוע) ל- נע"ם הורים לא מתפקדים במינון מספק\ צורך במעטפת משלימה)
- מספר ילדי נע"ם בפנימייה שיש להם משפחה מלווה
- מספר ילדי נע"ם בפנימייה שאינם מתאימים כעת ליציאה למשפחה מלווה
- מספר ילדי נע"ם (שלא מתאימים ליציאה למשפחה מלווה שיוכלו להיתרם מדמות של "אחר משמעות" (מש' חונכת\ חונך)
- מספר משפחות מלוות
- משך זמן אירוח ממוצע של ילד במשפחה מלווה (עד חצי שנה\ בין חצי שנה לשנה מעל שנה)
- האם קיים נוהל עבודה סדור בעבודה מול משפחות מלוות?
- מה הגישה של צוות הפנימייה כלפי משפחות מלוות (גישה חיובית מול שלילית? עד כמה צוות העו"סים תופס את העבודה עם משפחות מלוות כחלק מעבודתם, מה החסמים העיקריים בעבודה מול משפחות?)
- האם ישנה דמות המחזיקה את הקשר מול המשפחה? האם הקשר הוא פאסיבי\ אקטיבי?
- האם יש דמות המרכזת את תחום המשפחות המלוות בפנימייה? במידה וכן מה תפקידה בתחום?
- מה המענים שהפנימייה מציעה לילדי נע"ם אשר אינם משולבים במשפחה מלווה?